

דף כד

'כי אמרינן איסור כולל – באיסור הבא מאליו, באיסור הבא על ידי עצמו – לא אמרינן'. נראה לפרש טעם הדבר, שאיסור שהתורה מטלת, אינו שייך שיהא בצורה שונה מזו שאמרה תורה, כגון לחול לחצאין, וכיון שיש מקום למקצתו לחול מוכרח שכולו חל, אבל שבועה שהכליל בה האדם דברים אסורים ומותרים, אין קשר מהותי בין הפריטים אלא זה האדם צירף שני ענינים בשבועה אחת, והיה יכול להשבע על זה ולא על זה. על כן שייך ששבועתו תחול באופן חלקי, על המותרים ולא על האסורים.

לפי זה יש מקום ליישב את שאלת התוס' מהקדש. וי"ל שזה נכלל בתירוץ. וע' בעיקר הדברים בחדושים ובאורים. וע' טעם נוסף בשו"ת אבני מילואים (יב ד"ה ובוה נלענ"ד). וע'ע' בחדושי הגרנ"ט ('השלם' נד).

'אלא כדרבא...'. על פירוט שיטות הראשונים והפוסקים, הנובעות מן הפירושים השונים בגמרא; וכן בדין נשבע כנגד דברי תורה ב'כולל' – ראה בשאלות ותשובות שבסוף החוברת. מלבד פירושי רש"י ותוס', פירש הר"י בן מגאש וכמה ראשונים באופן שלישי: האוקימתא שהעמדנו סיפא דמתניתין במפרש – נשאר (כדעת התוס' ועוד ראשונים ודלא כרש"י), ואם סתם ואמר 'שלא אוכל' – אין נבלות בכלל. ואף על פי כן אתה מוצא שבועה זו ב'ה' – כיון שאם נשבע סתם 'אוכל', ואכל נבילות – אע"פ שאסור לו לעשות כן – קיים שבועתו ונפטר, הרי שניתן לקיים 'הן' באכילת נבלות. נמצא לפי זה מתפרש ענין 'ישנו בלאו והן' על הדבר עצמו שנשבע עליו, שיהא אפשר לקיים אותו בשני צדדים. ואילו לרש"י מתפרש ענין זה על לשון השבועה, שהיא אפשר להחיל בלשון זו שנשבע, חיוב הן ואיסור לאו (גליונות קהלות יעקב).

יש להדגיש שהסברא הזו שאע"פ שנשבע 'שלא אוכל שחוטות ונבלות' נחשב 'ישנו בהן' מפני האפשרות להשבע 'שאוכל' סתם ואם יאכל נבלות – ייפטר, סברא זו כתב הר"ן גם בדעת רש"י, דלא כשאר הראשונים שהבינו שיטת רש"י שצריך שיהא ב'הן' כפי לשון השבועה שנשבע ב'לאו'. אלא שהר"ן נחלק עליו בדבר אחד; שלשיטת רש"י אין חילוק בין משמעות 'לא אוכל' ובין משמעות 'אוכל' – שניהם כוללים גם דברים אסורים למסקנא, ואילו הר"ן הלך בגרסת ר"י בן מגאש ור"ח (וכ"ג הרמב"ם – לח"מ שבועות ה,ה) שאף כי 'שלא אוכל' סתמא אינו כולל דברים אסורים, אבל 'אוכל' כולל הכל, שאם אכל נבלה – נפטר. ולפי הבנת שאר הראשונים ברש"י, אכן 'ישנו בלאו והן' ענינו בלשון ולא בעצם חלות השבועה הלכך אין די בשבועת 'שאוכל' להחשיבו כ'הן' לשבועת 'שלא אוכל שחוטות ונבלות'. ולשיטתם בדעת רש"י, כשאמר 'אוכל' לא חלה השבועה אלא על דברים המותרים. וזה שמועילה שבועת 'אוכל' להחשב כ'הן' ל'לא אוכל' – אע"פ 'שלא אוכל' כולל גם דברים אסורים ואילו 'אוכל' אינו כוללם – כיון שלפי שיטה זו הקובע הוא לשון השבועה, והרי אם אמר 'אוכל' חלה שבועתו לענין מותרים [ומצד משמעות הלשון, כולל גם איסורים, אלא שאינה חלה כלפיהם. ע' רעק"א]. ודי בכך שאותה לשון-שבועה יכולה לשמש לשני הצדדים, אף כי לא לענין עצם חלות השבועה על הדבר. וע"ע חזו"א ואילה"ש.

(ע"ב) 'אמר רבא: מאי טעמא דמאן דאית ליה איסור כולל, מידי דהוה איסור מוסיף, ומאן דפטר דלית ליה, כי אמר איסור מוסיף בחדא חתיכה...' חכמים אחרונים עמדו על קטע זה שבגמרא, מה ענינו לכאן. ועוד מדוע הוצרך רבא להשוות ולחלק 'כולל' עם 'מוסיף', והלא גם ב'מוסיף' עצמו נחלקו תנאים – ע' מרומי שדה וחדושים ובאורים. (וכבר נגע בפשט לשון הגמרא הריטב"א בחדושי).

'כי קתני מידי דלית ליה שאלה, שבועה דאית ליה שאלה לא קתני' שלשון 'זחייב עליה ארבע

ב. תנן: 'שבועה שלא אוכל ושלא אשתה' ואכל ושתה – חייב שתים. ופירשו בגמרא אעפ"י ששבועת 'שלא אוכל' בעלמא כוללת שתיה וא"כ מדוע יתחייב על השבועה השניה – כאן גילה בפירוטו שכוונתו ב'שלא אוכל' על אכילה גרידתא ונמצא כנשבע על אכילה בפני עצמה ועל שתיה בפני עצמה.
 נשבע בסדר הפוך, 'שלא אשתה ושלא אוכל' – משמע בתוס' לפי תירוצם השני (וכן צדדו כמה ראשונים) ששבועתו השניה אינה אלא על אכילה, הלכך אם שתה אינו חייב אלא אחת. ואולם לפי תירוצם הראשון [ואליבא דרש"י כד.] יש מקום לומר ששבועתו השניה כוללת אכילה ושתיה [ורק כשאין השבועה השניה מוסיפה על הראשונה אמרים שגילה כוונתו בראשונה לאכילה גרידתא]. ולפי צד זה אפילו שתה חייב שתים. [בלשון התוס' משמע ששתה וחזר ושתה, ורעק"א העיר הלא אף בשתיה בפעם אחת יתחייב שתים שהרי עבר על שתי שבועות. וכן הוא בתורא"ש ורמב"ן וש"ר].

ג. 'שבועה שלא אוכל פת חטים ופת שעורים ופת כוסמים' ואכל – חייב על כל אחת ואחת. והעמידו בגמרא כשיש יתור בלשוננו [כגון 'פת... פת...'] והיו לו לפרט המינים על 'פת' אחת. או כגון שהיו מונחות לפניו ולא אמר 'אלו' או 'כמינים אלו' אלא פירטם וכד'. או כגון שהיה חברו מפציר בו בוא ושתה עמי יין ושמן ודבש, ואמר שבועה שאיני שותה יין ושמן ודבש, והרי היה לו לומר בקצור 'שלא אשתה עמך']. אבל בלאו הכי (כגון 'שבועה שלא אוכל היום בשר פת וקטניות. רמב"ם ד,ה) – חייב אחת (ומצטרפים לכזית. ראשונים), ששבועה אחת היא אלא שהוצרך לפרט מה נכלל בשבועתו ומה אינו נכלל. כאשר יתר בלשוננו והרי כאן כמה שבועות פרטיות, אין כאן שבועה נוספת כללית על שלשתם [ואם יאכל מכל מין פחות מכשיעור פטור, גם אם ביחד אכל כזית. כ"מ בגמרא, וכן מפורש בראשונים] – שאם כן הרי לא היו חלות השבועות הפרטיות על השבועה הכוללת (רבא).
 נשבע 'שלא אוכל פת חטים ושעורים וכוסמין' דנו הראשונים אם במשמע לאסור [אף] פת שעורים וכוסמין או פת בלבד. וכן כשאמר 'פת חטים ושל שעורים ושל כוסמין', האם במשמע לאסור פת של תערובת. וכתב הרמב"ן שבכל אלו נאמן לפרש אחר כך כוונתו. ואם אינו זוכר יש להחמיר. (וע"ע במאירי).

דפים כג – כד

לו. מה הדין באופנים דלהלן?

- א. נשבע שלא יאכל, ואכל דברים האסורים באכילה; (נשבע שיאכל, ואכל דברים האסורים באכילה).
- ב. 'קונם אשתי נהנית לי אם אכלתי היום' ואכל נבלות וטרפות שקצים ורמשים.
- ג. נשבע שלא יאכל שחוטות ונבילות.
- ד. נשבע שלא יאכל חצי שיעור של נבילה.
- ה. נשבע שיאכל חצי שיעור של נבילה.
- א. שנינו: 'שבועה שלא אוכל' ואכל נבילות וטרפות שקצים ורמשים – חייב. ורבי שמעון פוטר. בתחילה העמידו בגמרא משנתנו במפרש שלא יאכל נבלות [וכלל עמהם דברים המותרים, או שנשבע על אכילת חצי שיעור שאינו מושבע ועומד עליו מהר סיני], אבל ב'שלא אוכל' סתם – אין הדברים האסורים בכלל שבועתו כיון שאינם ראויים לאכילה, הלכך אם אכלם פטור. אוקימתא זו יכולה להשאיר למסקנא לריש לקיש, וכן הוא נשאר לרבי יוחנן – לפי גרסת הרבה ראשונים. אבל לפירוש רש"י למסקנא אליבא דרבי יוחנן הנשבע בסתם שלא יאכל, ואכל נבלות וטריות – חייב לחכמים הסוברים איסור חל על איסור ב'כולל'. ורבי שמעון פוטר, שאין לו 'כולל'.

נראה לכאורה שאם הוא עבריון האוכל נבילות, גם הן בכלל שבועתו, כדרך שאמרו גבי 'קונם אשתי נהנית לי אם אכלתי, ואכל נבלות שלגביו נחשבת זו כאכילה ראויה. מלבד לדעת רבי שמעון שפוטר, כיון שאין השבועה חלה על איסור נבילה. (וכן יל"ד מלשון הרמב"ם ה,ו).

הנשבע שיאכל, ואכל דברים האסורים – פטור, ורבי שמעון מחייב (תוספתא, מובאת בתוס'). לגרסת ר"י בן מגאש ורבנו חננאל בדברי רבא, אפילו אכל עפר – פטור, שהחשיבו זה באכילתו להיפטר משבועתו. וכן פסק הרמב"ם (ה,ה). וכתב הריב"ם והרמב"ם (ה,ו), שהוא הדין אם נשבע 'שלא אכל' ואכל מקודם דברים שאינם ראויים – הואיל והחשיב זאת לאכילה הרי עבר על שבועתו וחייב.

ב. 'קונם אשתי נהנית לי אם אכלתי היום' ואכל נבלות וטרפות שקצים ורמשים – אשתו אסורה. כתבו ראשונים שהוא הדין אם היו דברים מוסרחים שאינם ראויים לכל אדם, אך הואיל והחשיבם הוא באכילתו (ובשעת השבועה נזכר שאכלם, והחשיבם 'אכילה'. ע' בפירוש ר"י מלוגיל ועוד) – הרי זו בכלל 'אכילה' לגביו. יש שכתבו שתלוי הדבר בכוננתו אם מחשיב זאת כאכילה ובא לאסור אשתו, או להפך, שמכוין להודיע שלא אכל דברים הראויים ואינו בא לאסור את אשתו – כי אז מותרת שהרי לא החשיבה כ'אכילה' (ע' במאירי).

ג. נשבע שלא יאכל שחוטות ונבלות, לדברי ריש לקיש לא חלה השבועה על הנבלות, שאיסור הבא על ידי עצמו אינו חל על איסור כולל. לרב ושמואל וריו"ח אליבא דרבנן – חלה השבועה על הנבלות מתוך שחלה על השחוטות, אבל לר"ש לית ליה איסור כולל ולא חלה. לשיטת רש"י – כהבנת התוס' וש"ר – גם לרב ושמואל וריו"ח אליבא דרבנן אינו חייב קרבן, לפי שאין השבועה ב'לאו והן' שהרי אינו יכול להשבע לאכול שחוטות ונבלות [אבל ב'שבועה שלא אוכל תמרים וְחֵלֶב' ישנו בלאו והן כי משמע גם חלב שע"ג הקיבה או של חיה המותרים. עפ"י ר"ת]. ולפירוש שאר ראשונים (וכ"מ ברמב"ם ה,ז) חייב קרבן, שישנו ב'הן' מפני שישנו ב'אוכל' סתם, או מפני שיש מקום לשבועתו לחול על נבלות סרוחות. והר"ן כתב שגם לדעת רש"י למסקנא חייב מפני שישנו ב'הן', שאם אמר 'אוכל' סתם ואכל נבלות – נפטר משבועתו.

ד. נשבע שלא יאכל חצי שיעור מנבלה וכד', לדברי ריש לקיש, נחלקו בדבר חכמים ורבי שמעון; לחכמים השבועה חלה, היות וחצי שיעור אינו לוקה עליו [ומותר מהתורה לדעת ריש לקיש רפ"ח דיומא]. ולרבי שמעון הסובר כל שהוא למכות – אין שבועה חלה שמושבע ועומד מהר סיני. לדעת הסוברים, וכן קיימא לן, חצי שיעור אסור מן התורה אלא שאין לוקין עליו – נחלקו ראשונים אם נחשב 'מושבע ועומד' ולא חלה שבועתו (רמב"ן ועוד) או חלה (רמב"ם ה,ז תוס' ר"ן ועוד). אך יש אומרים שפטור מקרבן כיון שאינו ב'לאו והן' שהרי א"א לו שישבע שיאכל חצי שיעור (תוס'). ויש חולקים, כדלהלן.

ה. נשבע שיאכל חצי שיעור של איסור, מבואר בגמרא שלריש לקיש חלה שבועתו וחייב קרבן, מלבד לרבי שמעון האומר כל שהוא למכות.

להלכה שנוקטים כרבי יוחנן שחצי שיעור אסור מן התורה אבל אין לוקין, שיטת התוס' והרשב"א שלא חלה שבועתו. ושיטת הרמב"ם (ה,ח.ת. וכ"ה בשו"ע רלה) ועוד, שהשבועה חלה אלא שאומרים לו שלא יאכל (מאירי. [וברדב"ז (ה,ח) משמע שמוטב לו שיאכל משלא יאכל, אלא שלכתחילה מתירים לו בפתח וחרטה כשאפשר. ולדעת האוסרים משמע מסתימת הדברים שחייב מלקות הגם שהוא אנוס עתה מלעבור על שבועתו. ועתו' שבת ד גבי מדביק פת בתגור ונמנע מלרדותו בגלל איסור חכמים אנוס הוא ופטור, ויש לחלק דהתם המלאכה לא נשלמה עד שנאנס ואילו כאן איסור שבועה נגמר בשעת השבועה והרי באותה שעה לא היה אנוס כי היה יכול להימנע מלישבע]. ואף לריש לקיש אומרים לו שלא לאכול, שהעמידו חכמים דבריהם במקום איסור תורה – עפ"י שו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן קע; מאירי) וכופים אותו להשאל על שבועתו (ש"ך רלט סק"כ). וב'כולל' – צידד בספר מנחת שלמה (לא) שהכל מודים שחלה על חצי שיעור.

לז. א. האם איסור חל על איסור ב'כולל'?

ב. האם שבועה חלה על איסור ב'כולל' (האם חלה ב'כולל' כאשר היא מנוגדת לאיסור)?

ג. האם שבועה חלה על שבועה ב'כולל'?

א. מחלוקת תנאים האם איסור [הבא מאליו, שלא ע"י האדם] חל על איסור כאשר הוא כולל דברים המותרים עם האוסרים; לרבי שמעון לא חל [הלכך האוכל נבלה ביום הכפורים פטור משום יוהכ"פ, הגם שהוא כולל דברים המותרים, לא חל על איסור נבלה], ולחכמים חל.

א. לרבי שמעון, אף 'איסור מוסיף' באותה חתיכה לית ליה, ולרבי יוסי איסור חל על איסור ב'מוסיף', אבל מודה ב'כולל' שאינו חל, שאין אומרים מתוך שחל על חתיכה אחת חל על אחרת (עפ"י תוס' ורמב"ן).

ב. הלכה שהאיסור חל על איסור ב'כולל' אפילו אינו חמור מהראשון (עפ"י רמב"ם א"טו"ב יז, ח מאכ"א ח,ו שגגות ד,ה). ויש אומרים שאיסור קל אינו חל על איסור חמור בכולל (עפ"י ר"ת ביבמות לג: תורא"ש), ואין הדבר ברור (עריטב"א).

ב. חלות שבועה על איסור בכולל דברים המותרים; לדעת רב ושמואל וריו"ח, הדבר שנוי במחלוקת ר"ש וחכמים כנ"ל.

ולענין קרבן, אם פירש בשבועתו האסור והמותר – מחלוקת ראשונים, האם נחשב שישנו ב'הן' כנ"ל. והרמב"ם פסק לחייב (ה,י).

לדעת ריש לקיש, מודים חכמים שבאיסור הבא על ידי אדם שלא חל על איסור, אף לא בכולל.

א. דוקא כשאוסר על עצמו, אבל לא באיסור הכולל שאר בני אדם כגון הקדש, אעפ"י שבא על ידי אדם (עפ"י תוס' ועוד).

והרמב"ן כתב: דוקא באיסור 'כולל' אבל ב'מוסיף' אפילו איסור הבא על ידי האדם חל.

ב. נראה שלפי השיטות ובאופנים שלא חלה השבועה – לא חלה כלל, אף לא לענין לקוברו בין רשעים גמורים, ואינו דומה ל'אין איסור חל על איסור' (ע' שו"ת אבני מלואים; אג"מ אה"ע ח"א כג).

שבועה כנגד דברי תורה ב'כולל' –

לדעת ריצב"א, אם הזכיר בפירוש בשבועתו שיעשה דבר אסור, או יבטל מצות עשה – לא חלה אפילו ב'כולל', ואם לא הזכיר בפירוש, כגון 'שבועה שלא אוכל מצה שנתיים' בלא הזכרת פסח – חלה השבועה להאסר במצה אף במצת מצוה (ולכאורה כן יש לדייק מלשון הרמב"ם ה,יח).

ולדעת ר"י רמב"ן רשב"א מאירי ריטב"א (כאן ולהלן כט.) ר"ן וריב"ש ועוד (וכן פסק הרמ"א יו"ד רלוה, ובש"ך), אם נשבע לעבור ב'קום ועשה' – לא חלה, ואם להבטל ממצות עשה ב'שב ואל תעשה' – חלה בכולל. ואפילו הזכיר בשבועה ביטול המצוה, כגון 'שלא אוכל מצה בכל השנה ובליל פסח'. וכן נראה שאין חילוק אם כבר חלה עליו המצוה אם לאו (עפ"י מאירי כה.). [והרמב"ן צדד שאעפ"י שהשבועה חלה בכולל, אם עבר עליה וקיים המצוה אינו חייב קרבן (וכ"כ ברשב"א להלן כה: בשיטת ר"י בן מגאש). והריטב"א כתב שאין זה מחוור].
ודעת הרז"ה שבכל אופן אין השבועה חלה כנגד דין תורה. ויש שכתבו שלפי הירושלמי לעולם חל 'כולל' בנשבע לעבור על ד'ת (ע' בית ישי עא,ב).
ואף במקום שלא חלה השבועה – אין זו שבועת שוא, מפני שכלל בה גם דברים המותרים (מאירי כה.).

ג. לדעת התנאים הנזכרים לעיל שאיסור חל על איסור ב'כולל' – אמר רבא שהוא הדין בשתי שבועות, השניה חלה על הראשונה ב'כולל'. (ואין אומרים דיבור ראשון לא השאיר מקום לדיבור שני לחול עליו (ריטב"א). וזה שלא כדעת ריש לקיש, שבאיסור הבא ע"י עצמו לא אמרינן 'כולל'. עפ"י ראשונים).

א. יש אומרים שלכך נחשב ישנו ב'הן, מפני שיכול להישאל על השבועה הראשונה (וערמב"ן ומאירי).

ב. נשבע שלא אוכל היום וחזר ונשבע שלא יאכל ככר זו – כתב הרמב"ם (ה,י) שאינו חייב אלא אחת. והראב"ד השיג הלא כלל בשניה מה שאין בראשונה, את המחר. וכתבו הכס"מ והרדב"ן שלדעת הרמב"ם אין זה נחשב 'כולל' או 'מוסיף' מפני שהיום לא הוסיף כלום על השבועה הראשונה. (יל"ע אם טעמם מפני שתוספת זמן אינו מוסיף או משום שעדיין לא חל האיסור שהוסיף לא אמרינן מתוך. ונפ"מ כשנשבע בראשונה על מחר ובשניה הוסיף את היום).

דף כה

לח. א. מה דין השבועות דלשעבר, כגון 'שבועה שאכלתי ולא אכל' מה דין השבועה דלשעבר שאינה בלהבא, כגון 'שורק פלוני צרור לים' או 'שלא הנחתי תפלין היום'?

ב. מה דין השבועה שאינה ב'לאו' ו'הן'?

ג. הנשבע 'שאתן לאיש פלוני', מה דינו?

ד. הנשבע שלא יישן, מה דינו?

א. רבי ישמעאל אומר: אינו חייב (קרבן) אלא על העתיד לבוא (להרע או להטיב). רבי עקיבא ריבה מן הכתוב אף שבועה לשעבר (לכל אשר יבטא).

לדברי רבי עקיבא, נחלקו רב ושמואל האם צריך שאותה שבועה דלשעבר תהא אפשרית גם בלהבא (שהרי בשבועה דלהבא דיבר הכתוב) אבל אם אינה בלהבא – פטור, כגון 'שבועה שורק פלוני צרור לים' שאינה